

ZOEAVEN: VROME HELDEN OF ROOMSE JIHADISTEN?

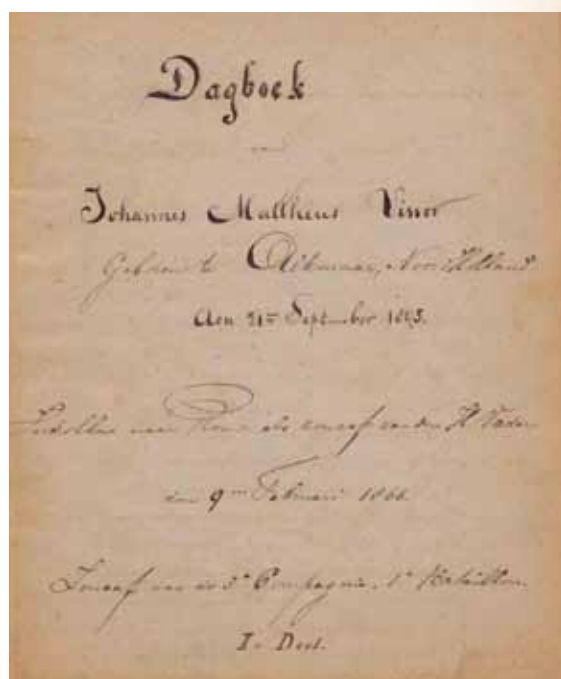
Negentiende-eeuwse bloemist uit Alkmaar wilde sterven voor zijn geloof

Nederlandse jihadisten zijn niet de eerste jonge vaderlanders die naar het buitenland vertrokken om voor het geloof te strijden. In de negentiende eeuw gingen veel Nederlandse jongemannen van katholieke afkomst naar Italië om te vechten voor een staat die een religieuze grondslag had. Wat waren hun motieven en de context waarin zij hun beslissing namen?

Pentekening uit de *Katholieke Illustratie* (1867, nr. 12) van de infanterie van het pauselijk leger.

Een aantal jaren geleden ontving ik in mijn functie als archivaris van het Katholiek Documentatie Centrum van een dame op leeftijd vier negentiende-eeuwse met de hand beschreven boekjes en een stapeltje brieven. Ze waren afkomstig van Johannes Mattheus Visser, een Alkmaarse bloemist die in 1866 samen met een neef besloot zich aan te sluiten bij het zoeavenleger van paus Pius IX. Visser beschrijft in de documenten hun lotgevallen als pauselijk militair tussen 1866-1868. Erg succesvol was hun leger uiteindelijk niet: in 1870 werd het laatste stukje van de Kerkelijke Staat die eerder heel midden-Italië besloeg, veroverd door het jonge koninkrijk Italië. Erg bekend is deze, zo zal blijken, Nederlands getinte episode uit de kerkgeschiedenis evenmin. Dat was wel anders. Totdat de laatste oud-zoeaaf in 1946 stierf, namen zij een bijzondere plaats in binnen de katholieke gemeenschap in Nederland. Wie de dagboeken leest over de twee jonge mannen in het verre vreemde Italië, begrijpt dat deze strijders lange tijd tot de verbeelding hebben gesproken.

PIUS IX IN HET NAUW

In 754 schonk Pepijn de Korte enkele gebieden in het midden van Italië aan de toenmalige paus. Sindsdien hebben de pausen er als koningen over geregeerd. De status van die gebieden als onafhankelijke Kerkelijke Staat is tot aan het midden van de negentiende eeuw nagenoeg onveranderd gebleven. Door de opkomst van nationalistische bewegingen kwam het voortbestaan van de Kerkelijke Staat in gevaar. Niet alleen de aspiraties van de leiders van de Italiaanse eenheidsbeweging als Victor Emanuel en Giuseppe Garibaldi bedreigden de staat, ►

Ramses Peters is redacteur van Kleio en archivaris bij het Katholiek Documentatie Centrum, een speciale afdeling van de bibliotheek van de Radboud Universiteit. Alle afbeeldingen bij dit artikel zijn afkomstig uit de collectie van het KDC.

Links: Eerste pagina van het dagboek van Johannes Mattheus Visser.

Rechts: Een onbekende Nederlandse zoeaaf, de foto is waarschijnlijk in Rome genomen.

ook binnen de Kerkelijke Staat waren er velen die streefden naar een verenigd Italië. Niet vreemd, want de Kerkelijke Staat bezat een hopeloos verouderd bestuursapparaat dat voornamelijk werd bemand door geestelijken die meer geïnteresseerd waren in het behouden van de eigen macht dan in de snel veranderende wereld om hen heen. Met de komst van Pius IX in 1846 leek de Kerkelijke Staat een democratischer bestuur te krijgen, maar na twee relatief liberale beginjaren sloeg de paus als een blad aan een boom om en transformeerde hij tot een conservatief en autocratisch heerser, die met het verlies van zijn wereldlijke gebieden de macht in de katholieke kerk steeds meer concentreerde in zijn eigen functie. Het hoogtepunt hiervan was de zorgvuldig georkestreerde uitroeping van de onfeilbaarheid van de paus tijdens het Eerste Vaticaans Concilie (1870).

In 1859 scheidden de gebieden rondom Bologna, de zogenaamde Romagna, zich af van de Kerkelijke Staat en sloten zich aan bij het koninkrijk Piëmont-Sardinië dat in een oorlog tegen Oostenrijk onder andere Lombardije, Toscane en Modena had veroverd. Het pauselijk leger bleek veel te klein en slecht georganiseerd om het Piëmontese leger tegen te houden. In reactie hierop werd in 1860 een Franse generaal aangesteld die een aantal Franse vrijwilligers met zich meenam om de pauselijke strijdkrachten te versterken. Dit groepje werd aangevuld met een aantal vrijwilligers uit Vlaanderen, waar initiatieven waren ontstaan om de paus te steunen. Deze groep kreeg de naam Franco-Tirailleurs en zij waren gekleed in een voor die tijd moderne uitrusting: een blauwgrijze pofbroek, vest

en een soort kepie. Deze kleding was gebaseerd op de kledij van de Algerijnse stam der Kabylen, ook wel Zouaven genoemd. Aan deze kledij hebben de zoeaven hun naam te danken.

In 1861 werd het gebied wederom verkleind toen koning Victor Emanuel van Piëmont-Sardinië de gebieden La Marchia en Umbria veroverde. Enige tijd kon de paus nog rekenen op de steun van de Franse keizer Napoleon III, die de goodwill van katholieken in eigen land goed kon gebruiken. Toen echter in 1864 werd afgesproken dat de in Rome gelegerde Franse troepen na twee jaar zouden vertrekken, werd het duidelijk dat het pauselijk leger zou moeten worden uitgebreid. In Vlaanderen werd er actief geronseld, maar vooral in Nederland kwam de stroom vrijwilligers goed op gang. Ook de neven Visser vertrokken in februari 1866 naar Italië.

HOLLANDS ENTHOUSIASME

Van de ruim elfduizend militairen die het leger zoeaven telde, kwamen er tussen drie- en vierduizend uit Nederland. Het officiële aantal is 3181, maar omdat vermoedelijk een aantal Nederlanders als Vlamingen zijn geteld waren het er waarschijnlijk aanzienlijk meer. Hiermee waren zij de grootste afzonderlijke groep binnen het zoeavenleger, gevolgd door 2950 Fransen, 1650 Belgen, 750 Italianen, 500 Canadezen, 250 Duitsers en allerlei andere nationaliteiten. De meeste Nederlandse zoeaven waren van eenvoudige afkomst, 40 procent kwam uit een middenstands- of ambachtsmilieu, 25 procent was afkomstig uit de boerenstand, de overigen hadden verschillende achtergronden. Uit

Prent van de Slag bij Mentana op 3 november 1867, te zien in het Nederlands Zouavenmuseum in Oudenbosch.

Links: Enige oud-zoeaven te Arnhem, kort voor de dag dat zij herdachten dat zij zestig jaar daarvoor in de strijd bij Mentana meevochten. Onder: Zoeaaf Herman Donkers uit Megen.

het feit dat sommige brieven aan het thuisfront in verschillende handschriften waren opgesteld kan worden afgeleid dat een klein gedeelte van hen analfabeet was. Het waren echter geen jongens van de zelfkant van de samenleving. De Nederlanders hadden een goede reputatie in het zoeavenleger en strenge disciplinaire maatregelen waren zelden nodig om hen in het gareel te houden.

'DE NEDERLANDERS HADDEN EEN GOEDE REPUTATIE, STRENGE DISCIPLINAIRE MAATREGELEN WAREN ZELDEN NODIG'

In Nederland waren in het bijzonder pater de Kruyf in Amsterdam en pastoor Hellemons in Oudenbosch de grote organisatoren die ervoor zorgden dat de stroom vrijwilligers in goede banen werd geleid. Pater de Kruyf deed aan actieve werving, registreerde belangstellenden en bekommerde zich om de financiën. Geld vanuit de kerkorganisatie zelf was er nauwelijks; de reis voor de zoeaven moest bijvoorbeeld bekostigd worden met giften uit de katholieke gemeenschap. Priester Hellemons ving de groepen zoeaven op, gaf ze onderdak en eten en coördineerde de dagenlange reis naar Rome. Zo namen de neven Johannes Mattheus Visser (20 jaar) en Johannes Visser (29 jaar) op 10 februari 1866 de trein naar Rotterdam, die hen richting Oudenbosch bracht. 16 februari kwamen ze 's avonds laat in Rome aan. Een reis langs steden en landschappen, die zo anders waren dan Alkmaar en die tot in detail in het dagboek worden beschreven. ►

In Rome werden de twintigers eveneens door een Nederlandse pater opgevangen. Ook het onderkomen van de zoeaven daar werd grotendeels door giften uit Nederland bekostigd. In Rome werden de mannen over verschillende plaatsen in de Kerkelijke Staat verdeeld: in Rome zelf, maar ook op het platteland en in de omliggende plaatsen Velletri, waar de neven terecht kwamen, en Frosinone. Het Italiaans niet machtig proefden de Nederlanders weinig van de Italiaanse cultuur. Wel van de pasta, maar die werd lang niet altijd gewaardeerd. De verschillende, zeer vrome, ooggetuigenverslagen verhalen vooral over de inspirerende ontmoetingen met de paus en de prachtige kerken in Rome. Visser besteedt maar liefst acht lyrische pagina's van zijn dagboek aan de Sint-Pieter.

Uit de brieven en dagboeken die van zoeaven bewaard zijn gebleven blijkt dat de motieven om in het zuiden de strijd aan te gaan vooral religieus van aard waren. Johannes Mattheus Visser begint zijn dagboek zo: 'Altijd is het mijn hartelijk verlangen geweest mij eenigermate verdienstelijk en nuttig te maken jegens Christus' kerk op aarde en om tot dat doel te geraken zond ik menig gebed ten Hemel, opdat de goede God mij, onwaardige, wilde verhooren; en ziet, de Plaatsbekleeder van Jezus' kerk werd bedreigd, het scheepje van Petrus werd door de woeste golven der verlichte, ongeloovige negentiende eeuw heen en wêr geslingerd (..) aanstonds deed de goede God in de harten der jongelingen een heiligen ijver ontvangen voor het voorvaderlijk geloof, en uit alle oorden der Christen wereld stroomden eene menigte jongelingen toe.' Onder hen bevonden zich ook avonturiers, maar gezien het zeer lage aantal deserteurs onder de Nederlanders lijkt het religieus plichtsbesef bij de meesten van hen groot te zijn geweest.

HELDENDADEN

Veel veldslagen hebben de katholieke jongemannen niet geleverd, het grootste deel van de tijd maakten zij jacht op de talrijke bandieten die het Romeinse platteland onveilig maakten. Niet in de strijd, maar door ziektes als tyfus en cholera zijn de meeste zoeaven gestorven. Toch waren bij deze sterfgevallen ook enkele helden. Toen in augustus 1867 rondom Rome de cholera uitbrak, ontstond er paniek onder de lokale bevolking. In het stadje Albano stierven de eerste dag van de epidemie 158 mensen op een bevolking van achtduizend zielen. De apothekers van de stad waren overleden en burgemeester en doodgravers waren in allerijl de stad ontvlucht. Voor het gedrag van de Italianen konden de zoeaven weinig begrip opbrengen. Visser schrijft: 'De Italiaanders! Zij bezitten (..) de

moed niet op een halfuur afstand een Colera lijder aan te kijken. Zij kunnen niet anders dan roepen en tieren de handen wringen en tieren en roepen. O! Santa Madonna! Madonna! Santa Francesco! Bernardo en honderd anderen Heiligen aanroepen. Zie hier al wat zij durfden te doen!’

Een groep van veertig zoeaven, waaronder twintig Nederlanders, trok het stadje in om de zieken te verplegen en de doden te begraven. Drie Nederlanders raakten besmet en overleden aan de cholera. De overlevenden werden onderscheiden met een pauselijke medaille.

Naast ziektes bracht het jaar 1867 ook de weinige, weliswaar succesvolle, veldslagen die zijn gevoerd. In dat jaar trokken troepen onder leiding van Garibaldi en diens zoon Menotti de pauselijke gebieden in met als uiteindelijk doel de verovering van Rome en de stichting van de Republiek Italië. In Rome zelf werden overigens weer Franse troepen gestationeerd, omdat de Franse keizer Napoleon III het niet zag zitten dat Italië een republiek zou worden. In slagen bij Bagnorea, Montelibretti en Mentana werden grote, weliswaar slecht georganiseerde, overmachten van garibaldisten, verslagen door kleine troepen verbeten zoeaven. Verreweg het meest tot de verbeelding spreekt het optreden van Pieter Jong uit Lutjebroek. Deze reus – bij zijn registratie in Oudenbosch staat vermeld ‘Kerel als een boom’ – veroverde met tachtig medestrijders het stadje Montelibretti, op een overmacht van

meer dan duizend garibaldisten. De Lutjebroeker zelf overleefde het niet. Nadat de garibaldisten hem bij de poort van het stadje zo dicht waren genaderd dat het geweer of de bajonet geen nut meer had, sloeg hij met de kolf van zijn geweer veertien garibaldisten dood, voordat hij dodelijk vermoeid ineenzakte en werd gedood. In Mentana boekte het zoeavenleger, bijgestaan door goedbewapende Fransen, de grootste overwinning uit zijn korte bestaan. Vijfduizend Fransen en zoeaven versloegen vijftienduizend garibaldisten, waarna de rol van de roemruchte legerleider Garibaldi definitief

Linkerpagina: Zoeaaf Adolf de Ruyter uit Grave.
Onder: Oud-zoeaven voor de kerk van Oudenbosch.

‘VEEL VELDSLAGEN HEBBEN DE KATHOLIEKE JONGEMANNEN NIET GELEVERD, HET GROOTSTE DEEL VAN DE TIJD MAAKTEN ZE JACHT OP BANDIETEN DIE HET PLATTELAND ONVEILIG MAAKTEN’

was uitgespeeld. De overwinningen van de zoeaven brachten Pius IX enig uitstel, maar toen in 1870 de Frans-Duitse oorlog uitbrak, was Napoleon III genoodzaakt zijn troepen terug te trekken. Het duurde niet lang of Victor Emanuel stond met een grote overmacht voor de poorten van Rome. Pius IX was niet van plan om zijn leger op te offeren voor een verloren zaak en gaf zich over. Pas in 1929, tijdens de regering van Mussolini, bereikten de Italiaanse regering en de paus een overeenkomst over het grondgebied van de kerk en werd Vaticaanstad officieel een staat. ►

Onder: Pentekening uit de *Katholieke Illustratie* (1867 nr. 17). 'De slag bij Monte Libretti. De heldendood van Pieter Jansz. Jong uit Lutjebroek.' Rechts: Portretfoto van Carel van Ham, oud-zoeaaf uit Den Bosch, waarschijnlijk verschenen in de *Katholieke Illustratie*. Rechterpagina: Fragment uit een brief die Johannes Visser in 1867 naar zijn familie stuurde en waarin hij vertelt over de cholera-epidemie.

TERUGKOMST

Hoewel hun missie mislukt was, werden de teruggekeerde jongemannen als helden ontvangen in katholiek Nederland. In hun verdere leven bleven de oud-zoeaven een bijzondere positie bekleden in de katholieke gemeenschap. Wanneer een bisschop of kardinaal een kerk bezocht dan stond bijna altijd een oud-zoeaaf in uitrusting klaar om de hoge geestelijke te begroeten. En in processies liep bijna altijd een zoeaaf, in uniform natuurlijk, mee. Verschillende oud-zoeaven verenigden zich in broederschappen, in de eerste plaats bedoeld voor gezelligheid en onderlinge steun. Sommige daarvan, zoals die van Arnhem, Delft en Amsterdam, vormden zich om tot de eerste katholieke werkliedenverenigingen. Tegen het einde van de eeuw, vijftientig jaar nadat de Slag bij Mentana had plaatsgevonden, werd de *Algemeenen Nederlandsche Zouavenbond* opgericht. Deze organiseerde feestelijke bijeenkomsten, maar beheerde ook een steunfonds voor armlastige wapenbroeders. Want het verging niet alle oud-strijders even goed bij terugkomst. Een onaangename verrassing bij de terugkeer was wel dat de meeste zoeaven het Nederlandschap hadden verloren, omdat zij zonder toestemming in vreemde krijgsdienst hadden gediend. Zo kon het voorkomen dat jaren

later een oud-zoeaaf zich verkiesbaar had gesteld voor gemeenteraadsverkiezingen, maar zich moest terugtrekken, omdat hij geen Nederlander was. Enkele zoeaven hadden op advies van een oplettende pastoor wel toestemming aan koning Willem III gevraagd, die dat verzoek doorgaans graag inwilligde. Wie voor de paus zou willen vechten, zou dat ook voor zijn koning doen, zo was zijn gedachte. Uiteindelijk hebben alle zoeaven hun Nederlandschap teruggekregen, in 1947, nadat de laatste zoeaaf was overleden.

De waardering ten spijt, een aantal zoeaven vond na

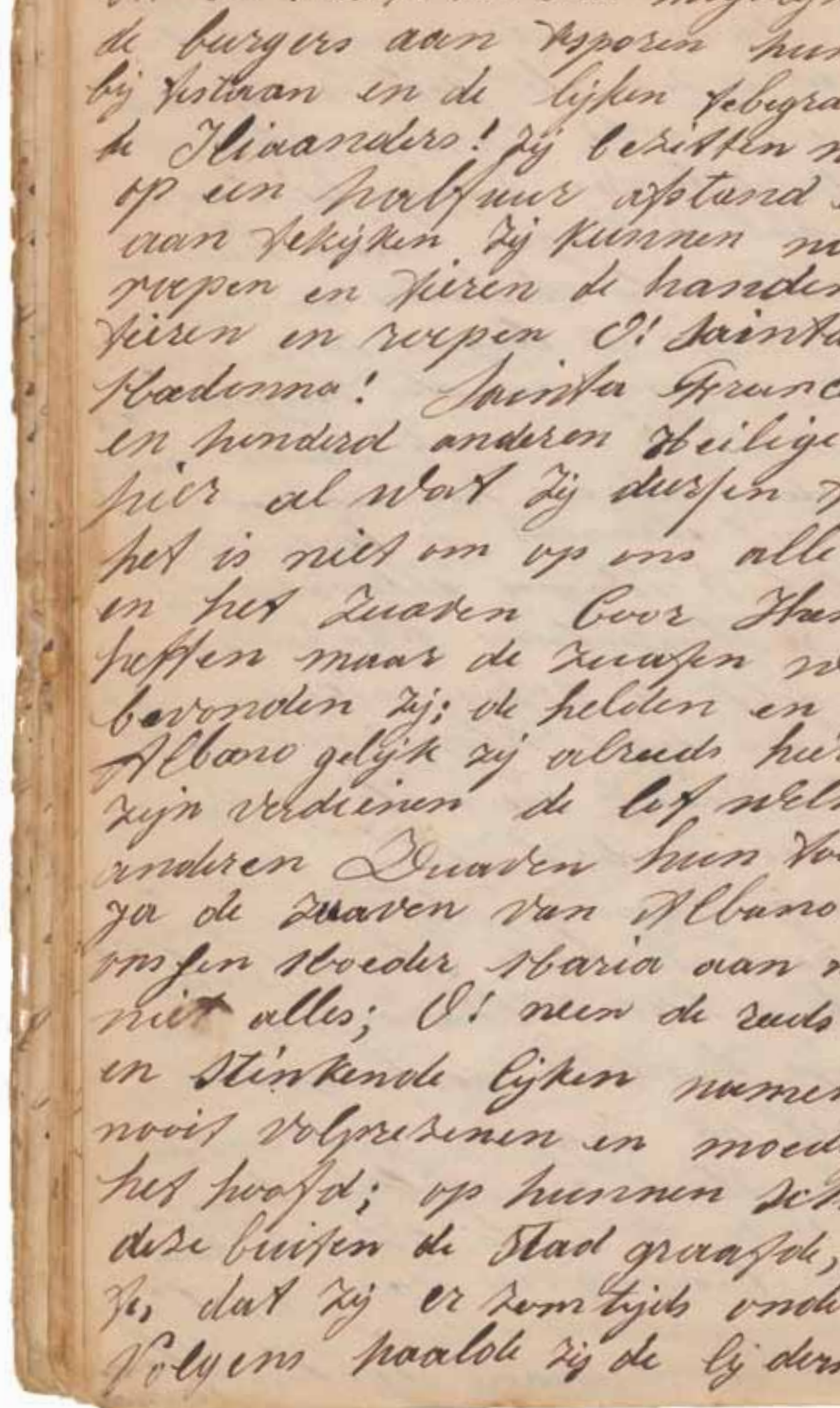
terugkeer geen werk meer en raakte aan lager wal. Een klein deel zocht het in andere krijgsdienst en sloot zich aan bij het KNIL. Weer anderen sloten zich aan bij een Frans legeronderdeel van oud-zoeaven en vochten mee in de Frans-Duitse oorlog. Zelfs in de Spaanse Burgeroorlog en in de Sahara als beschermers van de Witte Paters vond men de oud-strijders terug.

EXTREMISTEN?

Op een aantal punten doen zoeaven denken aan hedendaagse jihadisten. In beide gevallen gaat het om (veelal) jongemannen afkomstig uit een religieuze minderheid, vaak van eenvoudige afkomst, die in volle overtuiging bereid zijn hun leven te geven voor een staat die op religieuze gronden is gebaseerd. Helaas is er nog weinig bekend over de reacties van vooral protestanten op deze roomse militaire ijver, maar het voorlopige beeld is dat er zelfs bij niet-katholieken toch enige waardering voor de zoeaven bestond. Een groot verschil met de situatie tegenwoordig. Een van de vele verklaringen voor dit verschil zou kunnen zijn dat, hoewel de grote angst bestond dat katholieken heel Nederland tot het katholicisme wilden bekeren, zij dat nooit gewelddadig deden en zich niet bedienden van terroristische aanslagen. En zo zijn er nog meer overeenkomsten en verschillen vast te stellen, een onderzoek dat in de klas zou kunnen worden uitgevoerd. Het thema 'zoeaven' is wellicht wat te klein om uitgebreid te behandelen in de geschiedenisles, maar bij het vak Mens en Maatschappij zouden leerlingen een vergelijking kunnen maken tussen de zoeaven van toen en de jihadisten van nu. Hoewel er minstens zoveel verschillen als overeenkomsten te vinden zijn, biedt de vergelijking een goede mogelijkheid om dieper na te denken over de motieven van die jongemannen die naar het buitenland gingen om voor hun geloof te strijden en de context waarin zij hun beslissing namen.

Ook de vraag of je zoeaven extremisten zou moeten noemen, is een mooi uitgangspunt voor een discussie, waarin het begrip standplaatsgebondenheid een plaats zou moeten hebben. Immers, ideeën die nu extreem zijn, waren dat in 1860 misschien niet. ■

Een uitgewerkt lesplan is nu nog niet beschikbaar, maar wie daar interesse in heeft, kan contact opnemen met de auteur van dit artikel via r.peters@kdc.ru.nl. In overleg kunnen bronfragmenten en achtergrondinformatie worden aangeleverd of online worden geplaatst. De dagboeken van Johannes Mattheus Visser zijn nu al te vinden op de website van het Katholiek Documentatie Centrum.

LITERATUUR, BRONNEN EN VERWIJZINGEN

- WIM ZAAL. *De vuist van de paus. De Nederlands zouaven in Italië 1860-1870*, (Nieuwegein 1996).
- P. VAN ESSEN. *Voor paus en koning. Een korte geschiedenis van de Nederlandse zouaven, 1860-1870*, (Oudenbosch 1998).
- Verzameling J.M. Visser en J. Visser, online te bekijken via de website van het Katholiek Documentatie Centrum.
- Het Zouavenmuseum te Oudenbosch heeft naast een permanente tentoonstelling een grote collectie egodocumenten van zoeaven en gegevens over zoeaven. Op hun website staat een register van alle Nederlandse zoeaven.
- De collectie Jan Beekmans van het Katholiek Documentatie Centrum bevat een groot aantal foto's en biografieën van Nederlandse zoeaven.
- De links naar de internetpagina's behorende bij dit artikel zijn te vinden op de website van Kleio: www.vgnkleio.nl.